

משירה אפית למין רומן (הכותרת המקורית: יגיעה ולא הגיון)

הומרוס, אודיסיאה. תרגום: אהוביה כהנא. עריכה מדעית: יוחנן גליקר. הוצאת כתר. 336 עמ'.
המחיר: 75.70 ש"ח.
מאת יהודה ליבס

תרגום חדש לאודיסיאה הוא אכן צורך גדול לתרבות העברית. תרגום טשרניחובסקי לא יצלח: אי אפשר לדרוש ממי שמבקש לקרא אפוס יווני עתיק, שיעבור גם להברה אשכנזית. צורך זה הורגש זה מכבר, אך הניסיונות למלאו לא עלו יפה. אבי, יוסף ג. ליבס, הקדיש לכך שנים ארוכות, אך לא עלה בידו לסיים את תרגום האודיסיאה, עד שגברו עליו מחלה ומוות. כה דוחק הוא הצורך, עד שנמצאה בשנים האחרונות הוצאת ספרים שהסכימה להוציא לאור את האודיסיאה אף בתרגום שנעשה לא מן המקור היווני אלא מתוך תרגום גרמני. והנה עתה מונח לפנינו תרגום שנעשה מן המקור בידי מומחים ליוונית ולתרבות הקלאסית, והוא כתוב בעברית חדשה ומובנת, עם מבוא מאיר עיניים, מקיף ומצוין (מאת יוחנן גליקר), עם סיכום עלילת האודיסיאה (זה סיכומו של פרידריך אוגוסט וולף, תרגם מלטינית: יוחנן גליקר) ועם הערות והסברים. טוב ויפה הוא שכל אלה יימצאו מעתה בלשונו. אך האם הספר עונה באמת על הצורך האמור בתרגום חדש לאודיסיאה? לדעתי - לא.

לדעתי, המתרגם ויתר על תרגום אמתי לאודיסיאה בהחלטתו לכתוב את הספר בפרוזה. הוא אומנם הקדים לתרגומו "הערה" בת חמישה עמודים כדי לנמק מדוע נקט בדרך זו, ואף גליקר, העורך המדעי, נדרש לשאלה זו בהקדמתו. אך אני, לא רק שאינני מסכים לטיעוניהם, אף אינני בטוח שהם עמדו על כל עומק משמעות החלטתם. אודיסיאה בפרוזה אינה אותה גברת בשינוי אדרת. יש כאן שינוי בעצם הסוגה הספרותית של החיבור והרובד התרבותי שהוא משתייך אליו: משירה אפית הופכת האודיסיאה למין רומן. גם אם שינוי זה אינו נוגע בתוכן הדברים אלא בצורתם, במקרה זה הצורה משמעותית לא פחות מן התוכן, והיא שנותנת לו נשמה.

על דש מעילו של הספר נכתבו הדברים הבאים: "מאז ראשוני השירה היוונית, דרך הרנסנס ועד ימינו, נחשב הומרוס לסופר המופת הגדול של תרבות המערב... למעשה אין להבין יצירות מופת כמו אלה של וירגיליוס, דאנטה, גיימס ג'ויס ואחרים בלא שירת הומרוס". אלה דברים נכוחים כשלעצמם, אך תמה אני אם מי שיתוודע לאודיסיאה רק מתוך התרגום שלפנינו יוכל להבין את סוד קסמו של החיבור ואת סוד השפעתו העצומה. חוששני שבעיני קורא כזה לא תהיה האודיסיאה הרבה יותר ממחרוזת סיפורי מעשיות (ביידיש מעשהלעך), שאינה נטולת חן, אם כי קצת ארוכה ומייגעת.

הסגנון

האפוס מאופיין הן במשקל ההקסמטרי והן בסגנונו המרומם. כהנא בתרגומו ויתר לא רק מבחינת המשקל (על כך נדבר בהמשך), אלא גם מבחינת הסגנון. אומנם, לזכות התרגום ייאמר שהעברית כאן בהירה וקולחת, ופה ושם אף מתרוממת למעין פיוטיות; אך בחלקים רבים וארוכים זאת עברית נמוכה למדי, שאפילו העורך המדעי אינו מרגיש בה בנוח, כפי שהעיד בהקדמתו (עמ' 37). כך הוא כבר בתחום התחביר. מצויים כאן הרבה מבנים חדשים ונמוכים כגון (עמ' 69): "גם אם אתה מתפלל על דבריי" (ולא "אם תתפלא"), או "אפילו אם יבואו" במקום "אפילו יבואו" בעברית גבוהה או "אף אם יבואו", אם לבחור בביטוי שנראה היום פשוט יותר. רצף השפה נשבר לעתים בשל ביטויים שאינם עברית טבעית, לא נמוכה ולא גבוהה, ומקורם בשעבוד לדרכי הביטוי של הלשון היוונית. למשל, שם, באותו עמוד גופו, מצוי כמה פעמים הצירוף "אמר אליו בתשובה". המלה "בתשובה" באה הנה כדי לתרגם את המלה היוונית "אנטיון" שפרושה "כנגד" או "כלפיו". אך בעברית אין אומרים כך. לשפה העברית בשכבותיה השונות אין כל מחסור בתרגומים הולמים, כגון: "השיב" או "דיבר כנגדו", או "ענה ואמר".

כך גם בתחום אוצר המילים. כהנא בוחר לפעמים במלים חדשות, שרגילות בעיקר בשפת הדיבור ובז'רגון העיתונאי, במקום מלים בעלות שורשים עמוקים. למשל המלה "סמכות" במשפט שנשמע כל כך לא אפי: "ואמו לא נתנה לו את הסמכות על השפחות" (עמ' 298). ושוב, בחירה כזאת נובעת לעתים מתוך רצון לנאמנות מוגזמת. לדוגמה: בעמוד 65 נאמר בתרגום כהנא

שלחניתה של האלה אתנה היה "להב ארד". בהערה למקום זה מציין הוא שביוונית דווקא כתוב "נחושת" ("חלקוס"), אך העדויות הארכיאולוגיות מגלות שכלי נשק מסוג זה נעשו לא מנחושת טהורה אלא מברונזה (ארד), שהיא סגסוגת נחושת ואבץ, ולפיכך סביר שזו הכוונה כאן. למרות סבירות זו תרגום סביר יהיה בכל זאת "נחושת", שגם לה נודעת אותה משמעות: גם גולית הפלשתי נשא כידון נחושת (שמואל-א יז, ו), וגם כאן סביר להניח שהכוונה לסגסוגת הנקראת היום ארד, שכן נחושת טהורה היא מתכת רכה שלא תצלח לכידון, ועל כך מעידה גם הארכיאולוגיה בארצנו. "נחושת" מתאימה אפוא מכל הבחינות: יש לה אותה רצף משמעויות כמו "חלקוס", וממנה נעשה כידונו של גולית שהיה אולי דומה ביותר לחניתה של אתינה, והטקסט המתאר זאת והמשתמש במלה "נחושת" נכתב אולי בזמן קרוב לזמנו של הומרוס. ויותר מזה: "נחושת" היא מצד אחד מלה פשוטה וידועה, ומצד שני מלה מקראית מושרשת ומצויה בלשון האפוס העברי, ואילו "ארד" היא חידוש של אליעזר בן יהודה.

אני מבקש אפוא להמליץ על דרך אחרת. אין לחקות את דרכי הביטוי המיוחדים ליוונית, ואין גם לתקן את הטקסט לפי הארכיאולוגיה. אך לעומת זאת יש לנסות ולמצוא מקבילה עברית שתהלוך את הרמה הגבוהה של לשון האפוס היווני. אינני מתנגד ללשון נמוכה ומדוברת כשלעצמה. אינני מאמין בנורמטיביות, ואני מכיר בכך שדוברי הלשון קובעים בדיבורם בכל דור את האפשר בתחומי העברית. אך, מצד שני, לא אתן את ידי גם לעריצות היסוד הנמוך שבלשון העכשווית. שכבות הלשון הקודמות ממשיכות גם הן את חיותן בקרב לשוננו המתפתחת, וזכותן וחובתן להרים ראש במקום ששם הן מתבקשות. על המשתמש בשפה ליצור לעצמו את הסינתזה הלשונית המתאימה הן לאישיותו והן למטרותיו. אינני מסכים לדברי גליקר בהקדמתו (עמ' 36) שמאז טשרניחובסקי התרחקה לשוננו מלשון התנ"ך, ושוב אין להשתמש בלשון התנ"ך בתרגום הומרוס. אם מאה דורות היתה לתנ"ך נוכחות בלשוננו, נוכחות זו לא סרה גם בדור המאה ואחד ולא תסור גם בדור מאה ושניים. אם חלילה באמת הפסיק היום הישראלי לקרוא תנ"ך, הוא לא יקרא גם הומרוס. אם כך, אין הוא זקוק להומרוס ואין הוא זקוק לתרגום. תנ"ך לא והומרוס כן! אך טבעי הוא שמקבילה עברית ללשון האפוס ההומרי תשלב בתוכה אלמנטים מלשון התנ"ך, ואפשר לעשות זאת בלי לפגוע בבהירות הביטוי. פה ושם משבי רוח ארכאיים לא יזיקו לתרגום; הלשון איתנה דיה כדי לעכל גם את אלה ולהישאר עכשווית. רובד לשוני כזה יתאים להומרוס, שכתביו היו הדבר הקרוב ביותר לכתבי קודש שהיה קיים בתרבות יוון, ולשונו ארכאית היתה כבר ביוון הקלאסית. הרי יש רגלים אף לסברה ששירה זו נכתבה בלשון שלא דוברת מעולם. ניב האפוס ההומרי אינו זהה עם איזשהו ניב מדובר (יש בו יסודות מן הניבים האיולי והאיוני), ולפיכך מכונה הוא בפי החוקרים "ניב אפי".

המשקל

התרגום שלפנינו ויתר על המשקל ההקסמטרי שבמקור, ואף על משקל שירי בכלל. כהנא וגליקר בהקדמותיהם מעמידים על כך שמשקל ההקסמטרים לא צמח בתוך השפה העברית, וששיטת ההקסמטרים של המתרגמים העבריים אינה זהה לשיטה היוונית, באשר היא מסתמכת על הטעמת ההברות ולא על אורכן. אלה אומנם דברי אמת, אבל המסקנה שאין צורך בהקסמטרים, ואף לא במשקל אחר, כדי לתרגם את הומרוס אינה נובעת מכאן. לדעתי, משקל מקביל והולם הוא אפשרי ומחויב המציאות. בתרגום עברי ראוי לשמו של יצירת הומרוס, ואני מבקש להרחיב מעט בהבהרת עניין עקרוני זה.

קליאופי, מוזת השירה האפית (פירוש שמה: יפת האומר, ביוונית "אפוס"), המוזה הנעלה על כל המוזות, אינה יודעת להתבטא אלא בהקסמטרים. במשקל זה יוצקת היא את החרוזים על לשונו של המשורר, וזו נעה ונעה בקצב מתמשך שרק הוא מסוגל להעלות, ליצור ולהחיות את זכר העולם המיתי. כך מתגלם העולם שלמעלה, מעשי גיבורים מימי קדם עם אלים בני אלמוות יושבי האולימפוס, באפוס נרחב שזורם ונשפך שורות שורות, גלים גלים, שש רגלים לאחד. המשקל המונוטוני משרה אחידות מרוממת על הסיפור המפותל ומלא הפרטים של המיתוס הפוליתאיסטי. ואף סגולה אחרת נודעת לו: הוא מסוגל לשמר בזיכרון גם את האפוס עצמו. בעזרת תבנית קבועה ודינמית זו שמרו בזכרונם הזמרים המסרנים (ביוונית "רפסודוי", שפירושו: תופרי שירים) מאות בשנים את השירים הארוכים (האודיסיאה מחזיקה כ-12000 שורות) בלי להעלותם על הכתב. אכן, משקל ההקסמטרים הגדיר ביוון את הסוגה האפית. בעיני היוונים אין אפוס בלי הקסמטר. כך סברו פהאחד כל היוונים, ואף אלף שנה ויותר אחרי הומרוס המשיכו לכתוב אפוסים במשקל זה ובו בלבד. והרי לא ייתכן שכולם טועים.

המשקל ההקסמטרי הוא שנשא את האפוס היווני גם אל מעבר ללשון היוונית. אומנם

התרגום הלטיני הראשון של האודיסיאה (מאת ליוויס אנדרוניקוס במאה השלישית לפני הספירה) לא נעשה בהקסמטרים אלא במשקל הרומי העתיק (הסאטורני), אבל עד מהרה התברר שאין די במשקל זה כדי להעביר ללטינית את רוח האפוס היווני. לפיכך, כבר בדור הבא (בימי קוינטוס אניוס) סיגלו לעצמם בני רומי את משקל ההקסמטרים היווני עם שינויים שמתחייבים מן ההבדלים שבין השפות, ובו בלבד כתבו מעתה את האפוסים שלהם, שהחשוב ביניהם הוא האינאיס לוורגיליוס, האפוס הלאומי הרומי שהוא כעין תשובה רומית לאודיסיאה, ואף תרגמו מחדש את הומרוס להקסמטרים לטיניים (תרגום שלם נעשה במאה הראשונה בידי אטיוס לבאו, אך קטעים שונים תירגמו כבר לפניו חשובי המשוררים הלטיניים כלוקרטיוס וורגיליוס).

גם ללשונות החדשות של אירופה חדרה השירה ההומרית, בדרך כלל, עם משקל הקסמטרי. בשל טבע לשונות אלה וטבע שירתם השתנתה בהם שיטת המשקל, ומעתה נקבעו ההקסמטרים לפי הטעמת הברות. אך גם בצורה החדשה שמר המשקל על כוחו, ושוב, לא רק תרגומים קלאסיים נכתבו בהקסמטרים אלא גם טקסטים אפיים מקוריים, בחלק מן השפות פחות ובחלקן יותר. וכך גם בעברית: לא רק התרגומים ההומריים של טשרניחובסקי נכתבו בהקסמטרים אלא גם, למשל, האפוס "מתי מדבר" מאת חיים נחמן ביאליק. השפה מתרחבת באמצעות סיגול של השפעות זרות, ובלעדיתהן אי אפשר, הרי את המשקל העברי המקורי שבו נכתבו מזמורי תהלים איננו יודעים על בוריו. ואם נשאר בהקסמטרים מעט ניחוח זר, לא נורא, ובוודאי לא בתרגום הומרוס, שדרכו אין אנו מבקשים לבטא מציאות עברית מקורית, אלא להרחיק אל יוון העתיקה.

ב"הערת המתרגם" טוען כהנא שמאז טשרניחובסקי השתנה המצב, וההברה הספרדית של שפת ימינו מקשה מאוד על התרגום בהקסמטרים. ושוב, הטענה נכונה, אך לא המסקנה, שבגלל הקושי ראוי לוותר. אומנם בהברה ספרדית קשה, אבל בכל זאת אפשר. כל מה שיפה קשה הוא. והרי כבר ראינו כמה וכמה שירים קלאסיים מתורגמים להקסמטרים בהברה ספרדית, מעשי ידי כמה מתרגמים, שכולם עמלו קשה, וחלקם ראו ברכה בעמלם. גם אני עצמי אני שלחתי ידי במלאכה קשה זו, ותרגמתי בהקסמטרים את הפרואמיום (= שיר הפתיחה) לתיאוגוניה של הסיודוס. אומנם לא לי להעיד על טעמה של עיסה זו, ואפנה את המתעניין לפרסום ב"חדרים" האחרון (מס' 12).

אליבא דאמת, גם האודיסיאה ברובה כבר מצויה בתרגום כזה. אבי ז"ל, יוסף ג. ליבס, עסק כאמור בתרגום יצירה זו, והספיק לסיים כשלושה רבעים של התרגום, שכולו הקסמטרים יפים הצפים ועולים בקריאה טבעית בעברית ישראלית, בשפה קולחת ופשוטה מבלי להיות נמוכה. רוב הספר הראשון של האודיסיאה בתרגומו אף התפרסם: את תחילתו פרסם המתרגם בכתב העת "אשכולות" תשל"ז-תשל"ח, ואת המשכו פרסמתי אני אחרי מות אבי, בצירוף הקדמה המתארת את המפעל כולו, בעיתון "הארץ", ערב ראש השנה תשמ"ט. לפיכך, אגב, אין צדק בהתעלמות המוחלטת של הכרך שלפנינו מתרגומו של אבי, ובדבריו הכוללניים של גליקר בעמ' 53: "בעברית היה לנו עד עתה רק תרגום אחד מן המקור היווני, תרגומו הקלאסי של שאול טשרניחובסקי".

אביא כאן לשם השוואה את השורה הראשונה של האודיסיאה בתרגום כהנא ובתרגום ליבס. כהנא: "מוזה, ספרי לי על אודות האיש רב הדרכים"; ליבס: "גבר רב תושיה, המוזה, בפי העלי נא". דומני שתרגום ליבס שומר כאן לא רק על המשקל אלא גם על עוז המבע והלכידות של המקור ועל גובה הסגנון. הוא אף פותח, כמו במקור היווני, במלה "גבר", שלא בכדי נבחרה כמלה הראשונה, שכן היא מביעה את נושאו של האפוס כולו. לשם התרשמות נוספת אביא עוד שלוש שורות, גם הם מראשית האודיסיאה (שורות 32-34), ומכילים את דברי זאוס. תרגום כהנא: "אוי לי. איך זה בני-תמותה מאשימים את האלים וטוענים שאנו מביאים את הרעה. והלא בגלל משותם סובלים בני-אדם למעלה ממידת הגורל". ולעומתו תרגום ליבס: "הוי כיצד יכולים בני מותה להאשימונו, / את האלים, שבתלאותיהם אשמנו אנחנו? / לא כי, מעל לנגזר בשל איולתם יתסרו". תרגום ליבס איננו מוכן עדיין לדפוס; הוא זקוק גם להשלמה וגם לליטושים ושיפורים. אך בפוטנציה, אם וכאשר תושלם המלאכה, תרגום זה עשוי להיות נכס עצמי של התרבות העברית. תרגום כהנא, שגם בו נמצאים קטעים יפים, יזכה לכך, חוששני, רק במידה מוגבלת, ועיקר חשיבותו בכך שהוא מספק לקורא העברי אינפורמציה על מה שכתוב באודיסיאה להומרוס.

תוכן וצורה

אינפורמציה כזאת, חכמת-מה, חשובה היא למשכיל, ובעיקר למי שמבקש "לסתום חורים בהשכלה", אבל היא כשלעצמה איננה העיקר באפוס ההומרי. בקטע הנזכר של הסיידוס, אחרי שמתאר המחבר איך נגלו לו המוזות, אומר הוא בזו הלשון: "מה לי אפוא להוסיף ולדבר כאן על עץ ועל אבן". חרוז זה, המצוי גם אצל הומרוס (איליאדה כב 126), מביע לדעתי את הרעיון שאף האלים בעצמם אינם אלא אלילי עץ ואבן אילולי הנשמה שנופחות בהם המוזות. רק האפוס, הצורה השירית והרוח המוזית, נותנים משמעות לאינפורמציה, והם שמעניקים לאלים את אלהותם.

כאן תימצא התשובה לשאלה דלעיל אודות סוד השפעתו של הומרוס. כבר בימי יוון הקלאסית העריכו את הומרוס יותר בשל עוצמתו השירית מאשר בגלל תוכן דבריו. הדבר בולט במיוחד אצל אפלטון, גדול הוגי יוון. הוא העריץ את הומרוס, הרבה לצטט ממנו, ורחש לו מילדותו חיבה ויראת כבוד כגדול המשוררים (כפי שהוא מעיד בתחלת הספר העשירי של הפוליטיאה). הומרוס כבש את אפלטון בזכות הכוח המוזי האלוהי שהניעו, שאותו מתאר סוקראטס בהתלהבות בדיאלוג איאון, ולא בזכות תוכן הדברים. אדרבא; בשל התוכן אפלטון אף אוסר להכניס את שירת הומרוס למדינתו האידיאלית, כפי שהוא מסביר בהמשך דבריו בפוליטיאה, ובעיקר בשל מה שאומר הומרוס על האלים (ראה גם בדיאלוג אותיפרון. ניתוח מלא של יחסו של אפלטון להומרוס, ראה: כל כתבי אפלטון, תרגם יוסף ג. ליבס, מפתח השמות, ערך הומרוס). אם כזאת היא גישת אפלטון, איש התרבות היוונית "הפאגאנית", על אחת כמה וכמה החכמים הנוצרים, שרבים מהם העריצו את הומרוס אף על פי שכולם שללו בתכלית את הדת המתוארת בכתביו ומתבססת עליהם, וראו בה עבודה זרה.

ככול שישמע הדבר מפתיע, גם חכמי ישראל נקטו בגישה דומה כלפי כתבי הומרוס. אינני מתכוון רק לכותבי יוונית, דוגמת פילון האלכסנדרוני ויוסף בן מתתיהו, שבכתביהם יימצאו מובאות לא מעטות מכתבי הומרוס; אלא גם לחכמי התלמוד. בתלמוד הירושלמי, סנהדרין י, א, אומר לנו ר' עקיבא: "ספרי המירס [= הומרוס] הקורא בהן כקורא באיגרת. מאי טעמא [כלומר, מה המקור המקראי לכך]? ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ ולהג הרבה יגיעת בשר' [קוהלת יב, ב]. להגיון ניתנו, ליגיעה לא ניתנו". לפי דעתי "הגיון" כאן פירושו שירה ונגינה, או לפחות קריאה בקצב ובמשקל. משמעות כזאת של מלת "הגיון" תימצא בתנ"ך, למשל "עלי הגיון בכינור" (תהלים צד, ד), או "כיונים הגה נהגה" (ישעיהו נט, יא). ראה לפירוש כזה אפשר להביא מן המשנה המקבילה, מסכת ידיים ד, ו, המזכירה גם היא את כתבי הומרוס ("המרס"). לפי המשנה כתבי הומרוס אינם מטמאים את הידיים (כלומר אינם כתבי קודש), ממש כשם שעצמות חמור טהורות הן. לפי פירושו של שאול ליברמן בספרו "יוונית ויוונית בארץ ישראל", המשנה נקטה כאן דווקא בדוגמה של עצמות חמור, כי מהן היו מתקינים חלילים לנגינה; אם כן, הצד השווה בינם לבין הומרוס שהם והוא משמשים לנגינה. לדעת חכמינו ספרי הומרוס מיועדים אפוא "להגיון", לקריאה בנעימה ובנגינה, אך לא להתעמקות מוגזמת בתוכנם, שהיא "יגיעת בשר". והרי אפילו לדברי מקרא ומשנה, שתוכנם בעיני חכמינו אמת קדושה, אסור להתייחס ביגיעה כבדה, שאין בה שירה וזמרה; כי כך מצינו בתלמוד הבבלי (מגילה לב, ע"א): "אמר ר' יוחנן: כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה, עליו הכתוב אומר [יחזקאל כ, כה] 'וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם'". גם אם אין לנו היום בעיה מיוחדת עם התוכן האלילי שלדברי הומרוס, בהחלט לא כדאי לנקוט בדרך ההפוכה: להסתפק ביגיעה על פרטי הסיפור, ולוותר על ההגיון, על מה שעושה את האודיסיאה לדבר שיר.

מצד שני, אם נכיר במגבלותיו וגבולותיו של התרגום שלפנינו, הרי זה תרגום טוב. אין צורך להסתפק בתרגום אחד. ואפשר לקיים תרגומים אחדים, תרגום תרגום ויתרונותיו תרגום תרגום ושימושו. כהנא אינו הראשון שתרגם את הומרוס בפרוזה. תרגומים כאלה נכתבו גם בכמה שפות זרות, ואפילו בלטינית (במאה הראשונה, בידי פוליביוס - אין זה פוליביוס ההיסטוריון היווני המפורסם). התרגום שלפנינו אכן מאפשר נגישות טובה ל"מה שכתוב" באודיסיאה ביוונית, הוא יכול לשמש כלי עזר טוב לתלמידי יוונית המנסים להתגבר על הבנת המקור, וניכר מתוכו ששני המחברים הם מומחים גדולים בתרבות הקלאסית. עם זאת, הטקסט ההומרי קשה ופתוח לפרשנויות רבות, ותמיד אפשר להוסיף ולהתווכח. כדי לא להוציא את הנייר חלק אביא דוגמה גם לכך. בעמוד 245 (סמוך לסוף הספר השבעה עשר), מסופר על התעטשותו של טלמכוס, שפנלופה ראתה בה סימן לקץ האויבים ("המחזרים"). המתרגם מעיר כאן כי "העיתוש נחשב בעת העתיקה לאות מביא מזל". אומנם כך נמצא לעתים בספרות היוונית (וגם אצלנו. ראה שולחן ערוך, אורח חיים, קג, ג), אך סבורני שבהקשר שלפנינו מתפרש העיתוש בעיקר לפי משמעות אחרת שמצאו בו הקדמונים: הוא נחשב גם כאות מבשר מוות. גם כך מצאנו הן בספרות הקלאסית והן בספרות העברית. לפי המדרש (פרקי דר' אליעזר, פרק נב) עד יעקב אבינו לא היתה מחלה בעולם, אלא

היה אדם מתעטש ומת. סכנת המוות הכרוכה בעיטוש היא הרקע לאמירת "אסותא" ומקבילותיה בעברית ובשפות אחרות.